

УДК: 378.147:796.011.3

Федорець Василь Миколайович,
кандидат медичних наук, докторант Інституту
вищої освіти НАПН України, старший викладач
кафедри психолого-педагогічної освіти та інновацій
Вінницького обласного інституту післядипломної освіти
педагогічних працівників

АНАЛІЗ ІДЕОЛОГІЧНИХ І МЕТОДИЧНИХ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ НЕВРОЗУ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті аналізуються ідеологічні та методичні передумови розвитку неврозу в умовах освітнього процесу. Профілактичні, корекційні та аксіологічні аспекти знань про ідеологічні і методичні передумови розвитку неврозу розглядаються як складова інтелектуального (когнітивного) та мотиваційно-ціннісного компонентів здоров'язберезувальної компетентності вчителя фізичної культури. Формуються темпорально-онтологічний принцип та методологічний здоров'язберезувальний принцип сталого розвитку дитини, які спрямовані на збереження її ресурсів у співвіднесенні та відповідності до її розвитку в умовах освітнього процесу. Метою використання зазначених принципів є також збереження здоров'я і темпоральної онтології дитини та профілактика неврозів і стресів.

Ключові слова: здоров'язберезувальна компетентність вчителя фізичної культури, темпорально-онтологічний принцип збереження здоров'я, принцип сталого розвитку дитини, фактори ризику неврозу, профілактика, методологія, корекція, педагогіка, стрес, темпоральна онтологія, збереження здоров'я.

Федорець Василий Николаевич

АНАЛИЗ ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ И МЕТОДИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ РИСКА РАЗВИТИЯ НЕВРОЗА В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВЬЕСОХРАНЯЮЩЕЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В статье анализируются идеологические и методические факторы риска развития невроза в условиях образовательного процесса. Профилактические, коррекционные и аксиологические аспекты знаний об идеологических и методических факторах риска развития невроза рассматриваются как составляющая интеллектуального (когнитивного) и мотивационно-ценностного компонентов здоровьесохраняющей компетентности учителя физической культуры. Формируется темпорально-онтологический принцип и методологический здоровьесохраняющий принцип устойчивого развития ребенка, которые направлены на сохранение его ресурсов в соотношении и соответствии с его развитием в условиях образовательного процесса. Целью использования указанных принципов является также сохранение здоровья, темпоральной онтологии ребенка и профилактика неврозов и стрессов.

Ключевые слова: здоровьесохраняющая компетентность учителя физической культуры, темпорально-онтологический принцип сохранения здоровья, здоровье-

сохраняющий принцип устойчивого развития ребенка, факторы риска невроза, профилактика, методология, коррекция, педагогика, педагогический стресс, темпоральная онтология, сохранение здоров'я.

Fedorets Vasyl Mykolayovych

**THE ANALYSIS OF THE IDEOLOGICAL AND METHODOLOGICAL
PRECONDITIONS FOR NEUROSIS DEVELOPMENT IN THE CONTEXT
OF THE HEALTH PRESERVING COMPETENCE
OF A PHYSICAL EDUCATION TEACHER**

Abstract. *The article studies ideological and methodical preconditions for neurosis development in course of the educational process. Preventative, corrective, axiological aspects of the ideological and methodical preconditions of neurosis development are studied as a part of an intellectual (cognitive) and motivating value components of the health preserving competence of a Physical Education teacher. The article forms a temporal-ontological and methodological health preserving principles of a child's sustainable development, which are aimed at preserving his or her resources in correlation with his or her development in conditions of an educational process. The aim of application of the aforementioned principles is also preservation of health and temporal ontology of a child as well as neurosis and stress prevention.*

Key words: *health preserving competence of a Physical Education teacher, temporal-ontological health preserving principle, principle of a child's sustainable development, neurosis risk factors, prevention, methodology, correction, Pedagogics, pedagogical stress, temporal ontology, health preservation.*

*Психологія неврозів – це психологія
людського серця взагалі.*

Е. Кречмер

Постановка проблеми

Різні науки формують свої специфічні бачення одного і того ж феномену. Але коли якийсь явище стає значущим і таким, що не може бути вичерпно представлено у вузько дисциплінарних рамках, тоді виникає необхідність інтегративного вивчення. До таких перманентних, системних і багатовимірних проблем в освітній практиці збереження здоров'я належить невроз (лат. *neurosis*).

Це обумовлено значним поширенням неврозу, різноманітним спектром його проявів^{1; 12}, серед яких можуть бути страхи, тривога та залежна, девіантна і суїцидна поведінка, а також інші психологічні і соматичні проблеми, що мають проєкцію на освітній процес та якість життя дитини і вчителя. Крім того, ця патологія інколи є передвісником та передумовою деяких порушень у серцево-судинній системі, що

¹ Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез / А. И. Захаров. — Л. : Медицина. — 1988. — 244 с.

¹² Хорни К. Невротическая личность нашего времени = The Neurotic Personality of Our Time ; Самоанализ = Self-Analysis / К. Хорни. — М. : Айрис-Пресс, 2004. — 389 с. — (Серия «Человек и мир»).

особливо важливо для вчителя фізичної культури в аспекті профілактики невідкладних кардіологічних станів і смерті⁸.

Невроз може значно вплинути не тільки на сам педагогічний процес, а й на його організацію. Водночас визначається невідповідність між значущістю проблеми неврозу для формування здоров'язберезувальної компетентності вчителя фізичної культури та відсутністю узагальнень в педагогічній теорії та інтерпретацій і аналізу відповідних досвідів з педагогічної практики. Недостатньо представлений педагогічний аналіз проблеми неврозу та його чинників і передумов виникнення в методологічному, методичному, компетентнісному, світоглядному, ідеологічному, філософсько-педагогічному і соціокультурному аспектах, що також визначає проблемність нашого наукового пошуку.

Актуальність проблеми дослідження. Необхідність аналізу методичних та ідеологічних передумов неврозу в контексті інтеграції зазначених знань у структуру здоров'язберезувальної компетентності вчителя фізичної культури обумовлена значним поширенням вказаного порушення серед дітей на фоні незнання педагогами природи цієї патології та значущих і виразних соціокультурних¹² та ідеологічних вимірів цієї нозології (хвороби). Особливе значення має те, що виникнення неврозу обумовлено як біологічними причинами й особливостями дитячого організму так і впливом професійного (педагогічного), соціокультурного^{1; 9; 15} і психологічного чинників, серед яких ми можемо виділити ідеологічні, світоглядні, методичні, методологічні складові, а також професійні стереотипи і «неврозогенні традиції».

Аналіз цих складових, представлених у форматі передумов чи навіть факторів ризику виникнення неврозу, обумовлює стратегічну мету — свідомий вплив на освітні процеси, спрямовані на протидію неврозогенезу (розвиток неврозу). Але передусім необхідно на рівні методики — надавати вчителю фізичної культури актуальні і практично спрямовані знання для того, щоб він міг в умовах занять не тільки проводити профілактику, а й корегувати невроз і передневротичний стан. Ще одним важливим напрямом актуальності є питання планування і розроблення занять, програм, методик, які необхідно співвідносити із знаннями про фактори ризику неврозу, насамперед враховуючи неврозогенний характер панівних ідеологій, методологічних і методичних стереотипів, традицій і тенденцій.

Значущий психологічний аспект актуальності визначається тим, що прояви неврозу при нерозумінні їх педагогами можуть інтерпретуватися в форматі девіантної поведінки, невихованості, аморальності, призводячи до конфліктних ситуацій^{2; 15} в освітньому процесі та до формування негативного ставлення дітей до школи. Інколи

⁸ Федорець В. М. Аналіз та актуалізація взаємодії вікових, нервових і локомоторних детермінант кардіологічного здоров'я в контексті формування здоров'язберігаючого підходу / В. М. Федорець // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр. — Вінниця, 2011. — Вип. 12. — Т. 3. — С. 137–145.

¹² Хорни К. Невротическая личность нашего времени = The Neurotic Personality of Our Time ; Самоанализ = Self-Analysis / К. Хорни. — М. : Айрис-Пресс, 2004. — 389 с. — (Серия «Человек и мир»).

¹ Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез / А. И. Захаров. — Л. : Медицина. — 1988. — 244 с.

⁹ Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / В. Франкл ; пер. с англ. и нем. ; общ. ред. : Л. Я. Гозман, Д. А. Леонтьев. — М. : Прогресс, 1990. — 368 с.

¹⁵ Чеснова Е. Н. Формирование неврозов в детском и подростковом возрасте: психолого-социальный аспект проблемы [электронный ресурс] / Е. Н. Чеснова, А. А. Блохина // Культура и образование. — 2014. — № 5. — Режим доступа : <http://vestnik-rzi.ru/2014/05/1776>

² Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн ; Міжрегіональна академія управління персоналом ; відп. ред. І. В. Хронюк. — К. : МАУП, 2000. — 310 с.

невроз приховується під успішною чи «ідеальною» поведінкою і гіпервідповідальністю та старанністю учня¹. Спрощене уявлення про невихованість дітей чи їх «особливу надзразкову поведінку» і старанність у співвіднесенні з нерозумінням особливостей неврозу базується на певних ідеологічних і методичних установках, які знаходяться в контексті освіти.

Серед тих ідеологій, які трансформувалися в тенденції, що знаходяться в контекстуальній формі в основі освіти, є як ідеї тоталітарного радянського минулого, так і новітні технократичні, соціоцентричні і постантропологічні¹¹ напрями. Аналізуючи ідеологічні передумови неврозу, ми таким чином сприяємо процесам «десовітизації» нашої освіти, що включає, крім звільнення від певних ідеологічних імперативів, міфів, стереотипів, також і позбавлення від неврозів (колективного, мілітарного, темпорального, ноогенного).

Невроз зв'язаний з проблемою душі, серця і буття. Він виникає як результат боротьби за онтологію і серце. Як зазначає В. Франкл, окрім психогенних неврозів, причиною яких є психологічний чинник, існують «ноогенні неврози»⁹, які виникають в сфері духу (від грец. «ноос» — дух, смисл). Втрата смислів, екзистенційний вакуум і фрустрація є, за В. Франклом, умовами розвитку «колективного неврозу нашого часу».

Враховуючи вище представлений меседж про духовний і смисловий вимір неврозу, відзначимо, що в професійний світогляд, як і в структуру здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури, мають бути привнесені, окрім знань про невроз, також ціннісні і смислові установки, спрямовані на розуміння неповторної онтології дитини. Тому важливим духовним і технологічним чинником профілактики неврозів є протидія актуалізації певних ідеологій, спрямованих на редукцію уявлень про людину і її буття. А для цього слід визначити й актуалізувати їх неврозогенну специфіку. Уявлення про унікальність онтології дитини, повага до її вітальності та вікової специфіки є основною складовою профілактики та корекції неврозу, що потрібно співвідносити із метасистемними факторами ризику неврозу, які є актуальними в нашому дослідженні.

Отже, для збереження здоров'я всіх учасників освітнього процесу та його антропологізації, онтологізації і гуманізації необхідно зрозуміти й осмислити ідеологічні, світоглядні, методичні і професійні передумови неврозу. З іншого боку, відсутність чи зменшення невротичних традицій і установок в освіті сприятиме її інтактності до різноманітних дегуманізуючих доктрин і природоневідповідних чи навіть чужеродних методів навчання.

Прикладами таких шкідливих для дитини методів є модні тепер ейдетика чи загартовування дітей в дитячому садочку за допомогою низьких температур тощо. У контексті цих методів знаходиться неврозогенна установка — віра в диво, в поєднання з неповною критичною оцінкою ситуації, нерозумінням феноменології і онтології дитини та можливих порушень її здоров'я, а також викривлення смислоутворення та

¹ Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез / А. И. Захаров. — Л. : Медицина. — 1988. — 244 с.

¹¹ Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции ; пер. с англ. М. Б. Левина. — М. : ООО «Изд-во АСТ»; ОАО «ЛЮКС», 2004. — 349 с.

⁹ Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / В. Франкл ; пер. с англ. и нем. ; общ. ред. : Л. Я. Гозман, Д. А. Леонтьев. — М. : Прогресс, 1990. — 368 с.

ін. Отже, для збереження і формування здоров'я не тільки по горизонталі (ідея – вчитель – учень), а й по вертикалі (ідеї – влада – освіта – тенденції – вчитель – учень) необхідно розірвати неврозогенне патологічне коло (*circulus vitiosus*), що є також одним з аспектів нашого дослідження.

Системна антропокультурна криза³, нерівноважні і взаємозалежні процеси суспільства постмодерну, прихована дегуманізація, дезонтологізація і технологізація, які ґрунтуються на базисі певних ідеологій і тенденцій, інтегративно сприяють значному поширенню неврозів^{1; 12}, які формуються ще з дитячого віку. Значущість вказаних питань в їх проекції на теорію і практику освіти визначає соціокультурний, політичний, філософський та інтегративний аспекти актуальності цієї проблеми.

Освітні процеси як на рівні стратегій, так і у форматі практики й методики можуть корегувати і зменшувати прояви неврозу в учнів або, навпаки, в певних випадках виступають факторами ризику чи навіть детермінантами неврозогенезу. У зв'язку з тим, що це порушення має виразний поліфакторний характер, у якому системоутворювальними чинниками часто виступають антропосоціокультурні та освітні складові, протидія епідемії неврозу стає можливою за умови системного вивчення причин цього порушення і, передусім, його ідеологічних і методичних передумов. У науковій педагогічній літературі недостатньо висвітлена зазначена проблема профілактики неврозу з супутнім аналізом його ідеологічних і методичних передумов у контексті розвитку здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури, що сприяє актуалізації нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Філософське осмислення неврозу презентувалося Ж. Бодрийяром, Ж. Лаканом, Ж. Дельоз, Ж. Дерридою, Ж. Лиотаром, М. Мамардашвілі, З. Фрейдом, М. Фуко. Проблема неврозу в дітей є однією з центральних в психології і медицині. Цій проблемі присвячені класичні праці видатних вчених З. Фрейда, К. Юнга, К. Хорні¹², А. Захарова¹, Б. Карвасавського, М. Асатіані, М. Буянова, Н. Дмитрієва, А. Співаківської, Г. Пивоварова, Т. Мальковскої, В. М'ясищева, Г. Нюнберга, В. Франкла, М. Фуко та ін. Психолого-соціальні проблеми неврозу, які дотичні до педагогічної практики, аналізуються О. Чесноюю і А. Блохіним¹⁵.

У проаналізованій педагогічній науковій літературі проблема неврозу розкрита недостатньо. Існують переважно фрагментарні згадки в контексті іншої проблематики. А безпосередньо, наша більш конкретизована проблема аналізу методичних та ідеологічних передумов неврозу в контексті формування здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури за даними, отриманими внаслідок вивчення наукової педагогічної літератури, недостатньо розкрита. Це представляє

³ Костина А. В. Тенденция развития культуры информационного общества: анализ современных информационных и постиндустриальных концепций [электронный ресурс] / А. В. Костина // Знание. Понимание. Умение: информ. гуманитар. портал. — 2009. — № 4. — Режим доступа : http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Information_Society/

¹ Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез / А. И. Захаров. — Л. : Медицина. — 1988. — 244 с.

¹² Хорни К. Невротическая личность нашего времени = The Neurotic Personality of Our Time ; Самоанализ = Self-Analysis / К. Хорни. — М. : Айрис-Пресс, 2004. — 389 с. — (Серия «Человек и мир»).

¹⁵ Чеснова Е. Н. Формирование неврозозов в детском и подростковом возрасте: психолого-социальный аспект проблемы [электронный ресурс] / Е. Н. Чеснова, А. А. Блохина // Культура и образование. — 2014. — № 5. — Режим доступа : <http://vestnik-rzi.ru/2014/05/1776>

наше дослідження актуальним, враховуючи також значущість профілактики та корекції неврозів і передневротичних станів для практики збереження здоров'я, а також для корекції поведінкових, соматичних порушень і цілого спектру дотичних освітніх питань.

Мета і завдання дослідження. Актуалізувати методологічний та методичний рівні проблеми профілактики неврозу як однієї з центральних в освітньому дискурсі збереження здоров'я. У контексті розвитку здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури провести аналіз методичних та ідеологічних передумов розвитку неврозу та вказати шляхи профілактики і корекції цього порушення за допомогою педагогічних та психологічних засобів. На основі аналізу методичних та ідеологічних передумов розвитку неврозу, виділити неврозогенні тенденції, вивчити їх символізм та вказати на диференційовані підходи до профілактики цього порушення з використанням засобів фізичної культури інтегрованих з психологічними, культурологічними і медико-гігієнічними підходами.

У нашій роботі використано педагогічні, нейропедагогічний, етико-педагогічний, аксіологічний, трансдисциплінарний, інтегративно-цілісний¹⁴, філософсько-педагогічний, філософсько-історичний, філософсько-соціологічний, філософсько-світоглядний, етиологічний, патогенетичний, віковий, медико-гігієнічний, культурологічний, психологічний, історично-психологічний, системний, синергетичний, семіотичний, архетипічний, символічний та антропологічний підходи.

Виклад основного матеріалу

Невроз є статистично значущим порушенням. Серед дитячого і дорослого населення за даними різних авторів його поширеність може становити від 5–10% до 30–40%¹. Тому постає необхідність формування у вчителя фізичної культури певних уявлень про профілактику і корекцію зазначеної патології. Крім того, передневротичний стан (стан перед цією хворобою), який за своїми ознаками майже ідентичний неврозу, спостерігається ще частіше, ніж вказана нозологія (хвороба), що робить питання неврозу одним із центральних у педагогічній практиці збереження здоров'я. Особливе значення має також наявність різноманітних психологічних, поведінкових, соціальних проявів цієї хвороби, які впливають на педагогічний процес.

Базисною складовою профілактики неврозу і передневротичного стану та корекції поведінки дітей, у яких визначається зазначена патологія, є етиологічний та патогенетичний підходи. Етиологічний (причиновий) підхід розглядає певні порушення в парадигмі детерміністичних уявлень про патологічний процес. Основним у цьому підході є пошук та визначення причин, які викликають невроз із наступним формуванням на основі цих знань профілактичних і корекційних заходів. Етиологічний підхід, будучи одним із основних в медицині, використовувався протягом тисячоліть. Тому не має сумніву в його ефективності. Ми актуалізуємо застосування цього методу для профілактики, діагностики та корекції неврозів і передневротичних станів у здоров'язбережувальній практиці вчителя фізичної культури.

¹⁴ Чапаев Н. К. Теоретико-методологические основы педагогической интеграции: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Н. К. Чапаев. — Екатеринбург, 1998. — 462 с.

¹ Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез / А. И. Захаров. — Л.: Медицина. — 1988. — 244 с.

Патогенетичною основою (основні механізми розвитку хвороби) неврозу є феномен ослаблення (астенізація) і деяка дезінтеграція нервової системи, а також недосконалість та зрив адаптаційних механізмів дитини. Не менш важливою ланкою патогенезу є активація захисних, парадоксальних, компенсаторних і гіперкомпенсаторних реакцій психіки як відповіді на психогенічні, системні і метасистемні впливи¹. Невроз є поліетиологічною патологією^{1; 12}, хоча ми і можемо виділити провідний чинник чи їх систему. Враховуючи значущість неврозу для педагогічного процесу та вагому роль освітніх чинників в його формуванні перейдемо до розгляду зазначених факторів.

Наше дослідження присвячене методичним та ідеологічним передумовам розвитку неврозу, які можна розглядати як опосередковані фактори ризику. Зрозуміло, що безпосередньо ідеологія невроз не може викликати. Але соціокультурні та педагогічні умови, методологія і методики, для яких ідеологія виступає ментальною матрицею і конститутивним чинником, вже стають тими силами, що можуть безпосередньо формувати невроз. Наприклад, концепція персоніфікованого зла трансформувалася в католицькій традиції в інститут інквізиції. Завдяки цій концепції був сформований відповідний неврозогенний фон, який ґрунтувався на ідеях демонізму і відьомства.

Реагування культури на деструктивну ідею та її трансформація під впливом цієї ідеї залежить від багатьох чинників. Спосіб реагування відображає певною мірою специфіку культурного коду й етос культури. На близькі явища до зазначеного феномену вказував, зокрема, А. Тойнбі, формуючи уявлення про способи реагування культури у форматі закону «виклик — відповідь»⁷. Історична ситуація чи чинники середовища формують «виклик», на який соціум дає свою специфічну «відповідь». Таким викликом, на нашу думку, є не тільки природні фактори, а й деструктивні ідеології та тенденції, на які відповідь формує творча меншість, у цьому випадку педагоги. Використовуючи метафоризацію та керуючись ідеями цивілізаційного і архетипічного підходів, розробленими А. Тойнбі, О. Шпенлером, К. Юнгом, ми вважаємо, що зазначені деструктивні ідеології «осідають» в освіті, як інфекційні агенти в кістковій системі і там далі продовжують свою руйнівну дію ще тривалий час після розпаду соціально-політичної системи, яка будувалася на їх основі.

Наше дослідження є також спробою окреслити уявлення про специфіку реагування на певні деструктивні ідеї саме нашої культури, що відображено у відповідній педагогічній традиції. Методичні та ідеологічні передумови безпосередньо не викликають невроз. Але вони є системоутворювальними, смислоутворювальним й інтенціональними факторами. А невроз формується як вторинне явище. Тому постає необхідність у вивченні методичних та ідеологічних передумов неврозу з профілактичною і корекційною метою у взаємозв'язку із культурною специфікою та способом реагування культури.

¹ Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез / А. И. Захаров. — Л. : Медицина. — 1988. — 244 с.

¹² Хорни К. Невротическая личность нашего времени = The Neurotic Personality of Our Time ; Самоанализ = Self-Analysis / К. Хорни. — М. : Айрис-Пресс, 2004. — 389 с. — (Серия «Человек и мир»).

⁷ Тойнби А. Дж. Постыжение истории / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. Е. Д. Жаркова. — М. : Рольф, 2001. — 640 с.

Аналізуючи питання ідеології, методології, світогляду і методики в контексті неврозогенезу (процес формування неврозу), звернемося до провідних ідей, що впливають на формування тенденцій української педагогіки. Ідеї, які трансформуються у відповідні тенденції і традиції, можуть проявлятися у небезпечних впливах на здоров'я, діючи через контекст, методологію, методики, традицію, професійні стереотипи, ментальні схеми, професійну картину світу. Тому нам, передусім, необхідно врахувати прямий і контекстуальний впливи провідних концептів та відстрочені системні і синергійні ефекти.

Розглянемо, як впливають на формування неврозів ідеї та ідеології, які формують тенденції, що є наявними в соціумі та в освітній сфері як в актуалізованім форматі, так і в контексті, що є ще більш важливим. Для цього ми представимо провідні тенденції у форматі силових векторів чи освітніх осей, а також у вигляді відповідних до цих осей персоніфікованих символів. Освітні осі в нашій семіотичній моделі лаконічно і символічно відображають сутнісні характеристики відповідних тенденцій. Ми представляємо їх у форматі інструментальної, смислоутворювальної, системоутворювальної чи інтенціональної спрямованості. Це нам дає можливість краще усвідомити динаміку, мету і функціональний вплив тенденції. Наприклад, ідея надлюдини визначає вісь сили. Такий функціонально-цільовий аспект дає нам можливість зрозуміти тенденції та особливості певних напрямів. Тому ідея надлюдини буде відображати не тільки процес розвитку сильної особистості, а й активність, тиск на особистість, війну, нігілізм, агресію тощо. Тобто ми маємо прийняти до уваги весь можливий континуум смислів, а також полярності, які пов'язані з проблематикою силового впливу.

Виділені тенденції актуалізуються також і через символізм, максимально наближений до архетипічного шару свідомості¹⁶ та до значимих символів культури. Це дає нам можливість зрозуміти досліджувану тенденцію через призму культури, через її контекстуальність, темпоральність, психологізм, естетизм, поезику, образність. Таким чином вектор (вісь), вказуючи на функціональність та інтенціональність, є формальним і раціональним представленням тенденції, а символ втілює її культурну й міфологічну складову, відображаючи метафоричність, образність та цілісність.

На нашу думку, центральною у всьому спектрі різноманітних доктрин, які вплинули на педагогіку, є ніцшеанська ідея надлюдини. Нова людина мала бути не обтяжена вірою, мораллю, совістю, милосердям... На це і вказував Ф. Ніцше, представляючи своє бачення надлюдини: «Людина, яка стоїть по ту сторону добра і зла, володар своїх добродійностей, власник величезного запасу волі... ось, що має називатися величчю»⁴.

Необхідно відмітити, що філософія Ф. Ніцше значно вплинула на соціокультурну сферу й ідеал людини та надлюдини не тільки в Україні, Росії, СРСР⁶, а й у Західній Європі та США. Наша трактовка ідей видатного філософа є дещо спрощеною і не відображає всієї глибини його філософії. Але метою нашого дослідження є суто практичне питання ідеологічних чинників неврозу в контексті

¹⁶ Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. — М. : Ренессанс, 1991. — 304 с.

⁴ Ницше Ф. Избранные произведения: кн. 2 «По ту сторону добра и зла» / Ф. Ницше. — М. : Сирин, 1990. — 416 с.

⁶ Синеокая Ю. В. Философия Ницше и духовный опыт России (конец XIX – начало XXI в.): дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.03 / Ю. В. Синеокая ; Институт философии РАН. — М., 2009. — 425 с.

метаморфоз освіти. Крім того, навіть видатні ідеї, які випереджують свій час, переважно сприймаються і трактуються досить спрощено в контексті панівної парадигми та на рівні зрозумілому переважній більшості і саме у такій формі рецептуються соціумом.

Особливо виразно ідея надлюдини проявилася в педагогіці тоталітарних суспільств Третього Рейху і СРСР. У цих суспільствах панівна еліта була одержима ідеями надлюдини, вбачаючи в них ефективний інструмент експансії і влади. Правда, в СРСР значущі смисли конститутивної ідеї надлюдини та походження цієї доктрини не актуалізувалися, а точніше приховувалися і формально засуджувалися. Символізм сталі, міцності, незламності, дисципліни, самодисципліни, презирливого ставлення до людських слабкостей та хвороб, прихована й актуалізована експансивність, відчуття господарювання над світом і долею, «знаходження по ту сторону добра і зла» – це типові складові такої ідеології. Зазначена ніцшеанська ідея надлюдини, трансформувавшись у парадигмальний контекст педагогіки, стала однією з умов, що обумовлюють прихований силовий, а в певних випадках – тотальний характер цієї науки. Нами це визначається як вісь сили, яка актуалізована у форматі цінностей, специфічної моралі, суспільної та професійної свідомості педагога (наприклад, класова чи нацистка свідомості), а також як смислоутворювальний і системоутворювальний чинники. Зазначений концепт впливає на формування автономії особистості через протиставлення її природі та Духу, пронизуючи ідеалом Воїна, ореолом війни, боротьби, титанізму, виклику, перемоги, героїзму. У вимірах архетипічної психології ми розуміємо цей концепт у системі уявлень про архетипи Титана, Воїна, Героя, Сизифа. Таким чином, силова вісь в педагогіці на символічному рівні представляється як Титан, Герой і Сизиф.

Вісь сили формує невроз насамперед через порушення темпоральності людини та зміну смислоутворення і цілепокладання. Зазначене включає в себе звуження дитинства як унікального феномену і невід'ємної складової повноцінного людського буття. Це реалізується у феномені раннього навчання – з шести, а в певних випадках з 5,5 і навіть 5 років⁸. Певною мірою до цих проблем належить також явище «розтягнення» навчання до 11 і 12 років, що дещо обмежує реалізацію людиною свого потенціалу.

Але як це співвідноситься з індивідуальним розвитком особистості!? Якщо під час раннього навчання шестирічним дітям важко навчатися тому, що вони ще повноцінно не можуть цього робити, то за тривалого навчання практично вже у дорослої людини втрачається смисл навчання, яке вже є невідповідним віку. І те, і інше забирає в людини дорогоцінний час.

Наступними важливими складовими впливу на темпоральність дитини є інтенсифікація навчання і перевантаження дітей. Наприклад, у старших класах діти перебувають у школі не 6 годин, як це регламентують гігієнічні норми, а 7 і 8. Знайдіть школу, де у старших класах є 6 уроків!? А ще після занять починаються обов'язково-добровільні виховні заходи, які можуть проводитися через день, а в

⁸ Федорець В. М. Аналіз та актуалізація взаємодії вікових, нервових і локомоторних детермінант кардіологічного здоров'я в контексті формування здоров'язберігаючого підходу / В. М. Федорець // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр. — Вінниця, 2011. — Вип. 12. — Т. 3. — С. 137–145.

деяких випадках і частіше. Крім того, ще потрібно виконати домашнє завдання, яке переважно за своїм об'ємом і рівнем складності не є співвідносним віковим можливостям дитини. Таким чином навчальне і виховне навантаження на дитину може тривати до 9–10 годин на добу. Таке навантаження трансформує існування дитини із буденного гармонійного життя у вимір хронічного педагогічного стресу⁸, який стає основою шкільної дезадаптації, стартом до формування неврозу, а також відіграє велику роль у збільшенні ризику раптової серцевої смерті та іншої кардіологічної патології⁸.

Можна запитати, навіщо це потрібно!? Звичайно, щоб більше знати, вміти, готуватися до життя, бути найкращим, відповідним до запитів сучасності. Типове пояснення переважно містить досить абстрактні уявлення на кшталт трансляції ідей, що вказують на пряму залежність між кількістю інформації, яка через певний час подвоюється, та якимись фантастичними запитами до підготовки. Насправді знання, компетентності та інформація — це якісно різні феномени. Інформація може бути як компонент знань чи компетентностей. Крім того, недостатньо враховується обмеженість ресурсів дитини.

Реально укладання програм із недостатнім врахуванням, а то й ігноруванням вікових рамок навчання базується на гіршому варіанті знаннєвої моделі, на знаннях «про запас», які, можливо, колись згодяться. Декларований сучасний компетентнісний підхід, який будується на ідеях оптимальності, доцільності, результативності, а не надлишковості, за такої організації освітнього процесу використаний недостатньо, що і призводить до перевантаження та зміщення вікових рамок навчання. Крім того, ігноруються гігієнічні норми, що переводить зазначену проблему в юридичне русло.

Надлишковість у знаннях та раннє навчання, можливо, і не зашкодять дитині, та при певному погляді на її майбутнє можуть видаватися актуальними і важливими. Але коли це здійснюється за рахунок порушення здоров'я, то такий стан дитини і системи насправді відповідає ідеології архетипу Сизифа, який каторжно працює. Титани та Сизиф не мають часу тому, що всі сили направляються на реалізацію мети чи на спосіб існування в форматі важкої праці та постійній безтолковій зайнятості, що, на наш погляд, є способом відчуження від самого себе і своєї онтології. Навіть за уявленнями древніх греків, Титани були прокляті. Сучасний підхід до навчання базується на ідеології титанічної праці, яка, крім негативного впливу на здоров'я дитини, частіше за все ще є й непотрібною, і абсурдною.

Нині є два витoki цього феномену — «патологічного освітнього трудового лізму». Перша лінія сформувалася через трансформацію комуністичної ідеології, яка містила у собі ідеали надлюдини, війни зі всім світом і нескінченної будови. В цій системі Титани були ідеалом. Друга лінія бере свій початок від дезонтологізуючих традицій сучасного капіталізму, витoki якого містяться в протестантській і старозавітній традиціях та ґрунтуються на добровільному рабстві заради багатства і влади, що співвідноситься з поклонінням Мамоні (*Mammon* — інфернальний, телуричний демон багатства в древніх сирійців, про якого згадується в Євангелії від Матвія). Цей напрям

⁸ Федорець В. М. Аналіз та актуалізація взаємодії вікових, нервових і локомоторних детермінант кардіологічного здоров'я в контексті формування здоров'язберігаючого підходу / В. М. Федорець // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр. — Вінниця, 2011. — Вип. 12. — Т. 3. — С. 137–145.

проаналізований в класичній роботі Макса Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму».

У нашу епоху постмодерну це представлено трудоголізмом західного, китайського чи японського зразка, помноженого на тотальний контроль (відеоспостереження, постійний моніторинг тощо). Новітня самоексплуатація і трудоголізм в своїй суті мало чим відрізняються від тих феноменів, що існували в СРСР. Тепер нам це видають ще й за ідеал, до якого ми маємо начебто рухатися. І при цьому руйнувати своє єство і культуру, побудовану на ідеї достатку і повноцінного та наповненого існування, а не безмежного накопичення багатства, знань, ресурсів за будь-яку ціну!? Це в європейській традиції співвідноситься на духовному рівні із фаустівським досвідом «продажі душі» чи обміну вічного за примарне і тимчасове.

Крім того, не враховується (точніше ігнорується) архетипічний і сакральний символізм Суботи, який є одним з центральних в іудаїзмі, та Неділі як значущої в християнській традиції. Один з глибинних смислів цих духовних феноменів полягає не у відпочинку (хоча такий також є наявним), а у взаємодії із трансцендентним через відсутність активних дій, у спогляданні Бога в серці і в світі, в наближенні до Вищої Сили через спокій в серці і мир в душі. Для протидії цим явищам як виклик традиції і Богу існує ще з більшовицької епохи і до сьогодні неврозогенна і глибоко ущербна та дефективна традиція суботників і недільників. Як виклик і насмішка Вищій Силі. З того ж порядку є не повага до Ранку та витіснення молитви і ранішніх роздумів ранковою гімнастикою. Результат — підвищення «активності», невроз і спрощення — *Nomo simplex* (людина проста).

Важливим результатом і «здобутком» постійної важкої праці у формі навчання та хронічної зайнятості є також формування закритості до самого себе, свого єства, до духовних проблем, непрямий виклик Богу, а також розвиток революційного і мілітарного духу, неспокою в серці, інфантилізм та невроз. В системі іудо-християнського релігійного символізму раннє навчання та його інтенсифікацію і ускладнення на фоні завищених вимог ми визначаємо як «вавілонську вежу освіти».

Через систему «титанічного» навчання звужується онтологія дитини, проходить її дезонтологізація та вихолощення людської сутності — дегуманізація. Проходить відчуження дитини від самої себе і свого буття. За навчанням дитина не встигає побачити дитинство і увійти та бути в ньому, а також рефлексувати унікальність життя та повноцінно формувати свої життєві смисли і їх ієрархію. Просто кажучи, забирається час і дитинство. Дитина стає інструментом майбутньої дії і способом її реалізації. При цьому вона «оптимізується» — інструменталізується, функціоналізується, спрощується, активізується, соціалізується, технологізується і деякою мірою деперсоналізується. Це обмежує її рефлексію, і вона структурує час на основі домінування майбутнього в жертву, якому приноситься теперішнє. Крім того, розвиваються системні дефіцитарності, а також формується віктимність. Раннє навчання трансформує нормативні смисли у викривлені когнітивні схеми, які згодом стануть ментальною складовою неврозу. Таким чином в основі розвитку неврозу ми можемо виділити проблеми дефіцитарності духовного, темпорального, онтологічного, екзистенційного і людського.

Враховуючи виклики для здоров'я дитини, що закладаються на рівні професійного світогляду і методології, в основі яких знаходяться семіотика архетипу

Титана і Сизифа, ми актуалізуємо проблему збереження онтології дитини, самоцінності і самодостатності її існування, а також неповторної її темпоральності. З позицій психологічних, антропологічних та філософсько-педагогічних візій ми це представляємо у форматі методологічного концепту — *Homo temporalis* (Людина темпоральна) чи точніше дитина темпоральна. Цим методологічним прийомом, що відображає відповідну темпоральну реальність, яка містить феномен неповторного суб'єктного часу¹³, ми актуалізуємо часовий вимір і часову онтологію дитини і привносимо в здоров'язбережувальну і професійну компетентність педагога уявлення про людину як неповторний і нелінійний темпоральний феномен, який має свою онтологію, закономірності і особливості. З методичних позицій феномени суб'єктного часу і темпоральності людини субстанціоналізуються, формалізуються, візуалізуються, переходячи з контексту в актуальну форму, що містить в собі розвиток нових смислів і знань.

На основі зазначеного концепту (*Homo temporalis*) ми формуємо темпорально-онтологічний принцип, який може бути використаний для формування освітніх стратегій різного рівня, а також для організації навчально-виховного процесу та розробки й експертизи конкретних методик, занять тощо. Ми вважаємо, що педагогічна дія, як і майстерність, має містити темпорально-онтологічний елементи чи навіть компонент. Тоді вони будуть справді ефективними і гуманними. В реальності так воно найчастіше і є, але це реалізується в неусвідомленому режимі. Основною ідеєю темпорально-онтологічного принципу є розуміння дитини під кутом зору самодостатнього часу і унікальної часової онтології, а також трансформація зазначеного бачення в аксіологічний, морально-етичний, організаційний і технологічний виміри освіти та в контекст професійної культури. Важливою є зазначена трансформація в інтелектуальний та мотиваційно-ціннісний компоненти здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури з подальшим формуванням відповідних смислів і установок, спрямованих на збереження здоров'я.

Таким чином, первинним смислом навчання є не те, чому саме дитина навчилася, а як вона це робила і як жила, тобто саме життя. І чи не втратила вона здоров'я заради «здобутків». Особливо це має сенс у ранньому віці. Схематично така онтологізація освітнього процесу представляється семантичною парою «навчання – життя», яка має бути первинною відносно концепту «навчання – здобутки». Навчання організовується, корегується і структурується на основі життя дитини і передусім на ґрунті її неповторної темпоральної онтології. А не навпаки, коли навчання виступає в ролі чинника, який може тотально переструктурувати життя дитини чи навіть зламати і дезонтологізувати її на основі певних ідеологій, тенденцій чи амбітних бачень педагога і батьків.

Темпоральність людини зв'язана із мовою, мистецтвом. Насамперед, це вплив музики, архітектури. Вказані засоби, на нашу думку, розвивають і корегують *Homo temporalis*. Основа педагогіки здоров'я має бути темпорально онтологічною, тоді вона буде гуманною і гуманістичною. Це представляють педагогічні системи та досвід

¹³ Цуканов Б. И. Время в психике человека / Б. И. Цуканов. — Одесса : Астропринт, 1999. — 220 с.

класиків: І. Зязюна², В. Сухомлинського, Р. Штайнера. Використання Іваном Андрійовичем Зязюном в педагогічній роботі мистецтва, а також бачення педагогічної майстерності первинно як творчого і антропологічного, а не технократичного феномену є шляхом збереження унікальної людської темпоральності і, відповідно, здоров'я в умовах освітнього процесу.

Основним інструментом впливу є фактор часу, за допомогою якого ми можемо звужувати онтологію людини чи надавати можливість їй розкритися і реалізуватися. Наприклад, якщо змінюємо режим сну, бадьорості та харчування на 15 хвилин, то адаптація може тривати до місяця.

Ще приклад звуження онтології дитини та деформації її темпоральності. Це організація життя відповідно до строгого режиму дня, розписаного до 5–15 хвилин. Формально за такої організації все буде правильно і начебто добре, але в реальності ми отримуємо дефіцитарну і спрощену людину, а також збільшимо шанс виникнення ефекту монотонії та темпорального неврозу. Повноцінне існування — це тоді, коли в нас є час в надлишку та певна варіативність і свобода в його використанні. Такий час нами представляється як гетерогенний (неоднорідний). А час, який жорстко спланований в традиціях тайменджменту, звужує онтологію дитини і її життя. Як вважали в Древній Греції, в Афінах, найбільше багатство вільного громадянина є вільний час. За наявності повноцінного темпорального аспекту ми сформуємо повноцінну, самодостатню і аристократичну людину.

Коли ж час буде жорстко регламентований, то розвинеться гіперсоціальний та добрий і слухняний виконавець, солдат, робітник, раб або як антипод до них — асоціальна особистість. Крім того, у житті таких людей ще з дитячого віку буде наявним «невротичний фон», який впливатиме на якість життя, характер, емоційну сферу та спрямованість особистості. Як зазначає класик неврології А. Захаров, невротичний тип реагування¹, а також і передневротичний стан, і невроз визначатимуться базисною тріадою: тривожністю (на рівні характеру); гіперсоціальністю, яка відображає спрямованість особистості, та сенситивністю як особливістю емоційного статусу.

Типово гіперсоціальність може проявлятися високим рівнем дисциплінованості, надмірною старанністю в навчанні, значною включеністю дитини в соціальні структури — молодіжні рухи, організації, гуртки, просоціальні неформальні групи, а також в перфекціонізмі, потребі уваги до себе, самоусвідомленні себе як «зразкового члена суспільства», педантичності, надмірному працелюбстві, гіпервідповідальності, демонстративній вихованості, правильності. Чим не ідеальний учень!? Цілий клас би таких невротеніків — мрія «зразкового» вчителя?! Насправді картина зовсім не ідеальна, а свідчить про приховану проблему. Досвідчені педагоги чи ті, кому дано інтуїтивно діагностувати негаразди в психологічну статусі учня, розуміють проблемність і не уявляють дітей з гіперсоціальністю як ідеальних учнів.

Але традиційно адміністратори, педагоги і батьки можуть сприймати гіперсоціальність як позитивну рису. Зазначене обумовлено «гіперсоціальним еталоном», який тривалий час був присутнім в контексті (а то й в актуалізованій формі)

² Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн ; Міжрегіональна академія управління персоналом ; відп. ред. І. В. Хронюк. — К. : МАУП, 2000. — 310 с.

¹ Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез / А. И. Захаров. — Л. : Медицина. — 1988. — 244 с.

радянської педагогіки та деякою мірою трансформувався у професійні установки сучасних освітян. Це такий собі типовий Павлик Морозов, «хлопчик-помогай» чи Тимур разом з командою невростенків і юних акцентуантів та психопатів із класичного твору А. Гайдара. Насправді в таких героїв є виразна системна дефіцитарність та невроз, який вже чекає їх «на порозі» життя, а також ще й наявним є процес формування акцентуації характеру.

Здорова і повноцінна дитина не може за своєю сутністю бути «ідеальним чи еталонним учнем» для школи. У такому випадку вона частіше за все психологічно не здорова. Для розуміння цього феномену необхідно зауважити, що нормативний розвиток базується на феноменах гетерохронії (нерівномірного розвитку), нерівноважності, кризисності, етапності. Тому поведінка дитини буде різноманітною, не шаблонною та може містити певні періоди нестабільності і кризові стани. Саме за наявності в дитинстві різноманітних поведінкових сценаріїв і реальних вчинків, які коливаються в нормативних чи навіть в крайових межах, розкривається і формується поліонтологічність людини. Важливими є власні досвіди, здатність діяти самостійно і ухвалювати рішення, помилятися і виправляти помилки та рефлексувати свій досвід. Але це не означає також і те, що дитина має бути асоціальною.

Якщо ж гіперсоціальність комбінується з тривожністю та сенситивністю, то такий стан дитини не має сприйматися як позитивний, а мусить бути проаналізований в контексті знань про фактори ризику неврозу й особливості його проявів. Крім того, потрібно врахувати, що традиційно тривожність і сенситивність у співвіднесенні із зразковою поведінкою та успіхами в навчанні переважно трактуються в позитивному форматі. Інколи навіть виразні і «видимі» проблеми дитини «закриваються» чи «декоруються» її успіхами в навчанні, а також стають невидимими за перфекціоністськими вимогами до неї, що не дає об'єктивно і серцем побачити її страждання, які з часом можуть трансформуватися в невроз. Тому батьки і педагоги при цьому часто вважають, що тривожність і сенситивність начебто є «особливою формою» відповідальності, старанності і турботи учня про навчання і поведінку. А насправді «зразковий» учень може бути дитиною, в якій формується невроз під впливом завищених перфекціоністських вимог та власної самоексплуатації.

Коли невроз вже сформований, то гіперсоціальність, тривожність і сенситивність можуть ставати фоном для феномену аутоагресії, який створює ризики для розвитку суїцидної поведінки. Саме такий невротичний спосіб існування за своєю суттю відповідає соціокультурним тенденціям, сформованим на основі інтеграції концепцій надлюдини та комуністичної і мілітарної ідеологій, і є одним із первинних, але контекстуальних смислів, суть якого є принесення себе в жертву... Тому суїцид чи поведінка, спрямована на повільне самознищення при алкоголізмі і наркоманії, смерть на війні за чужі інтереси чи знецінення вартості власного життя, а також нехтування чужим життям є програмною складовою зазначених ідеологій, які в педагогіці проторували широкі дороги.

Варіант неврозу, коли в дитини є асоціальні елементи в поведінці, також існує. Невроз має значне розмаїття проявів. Він, наче хамелеон, мімікрується під місце виникнення, відображаючи в свої проявах (клінічній картині) ідеологію, цінності, мораль і середовище, в якому знаходиться хворий. У шкільному неврозі будуть віддзеркалені типові і панівні соціокультурні та професійні (педагогічні) тенденції,

ідеї та традиції. Крім того, через специфіку неврозу і його статистичну значущість ми можемо діагностувати зазначені проблеми, а також усвідомити та говорити про них з метою змін на краще. Виходячи із вищезазначеного, ми інтегративно можемо концептуалізувати семіотику цих неврозогенних традицій у форматі міфологічних персонажів – Титанів та Сизифа. Сизиф є ілюстрацією гіперсоціальності та абсурдності. Хоча, відповідно до міфу, перед тим, як піднімати камінь на гору, Сизиф порушував гармонію світу, тобто був «недисциплінованим» і «неслухняним». А проклятий Богами Титан Прометей як символ, що активно використовувався в комуністичній ідеології, представляє ілюстрацією не тільки революційності і боротьби, а й асоціальності. Типові спрямування особистості при неврозі, який формується на основі ментальної матриці та інтенцій ніцшеанських ідей надлюдини та комуністичної ідеології, можуть мати полярні тенденції. До них належать як гіперсоціальність, так і асоціальність, що відображено в архетипічних персонажах, зокрема Прометея та Сизифа. Тому у вихованні асоціальних дітей слід врахувати аспект невротизації.

Невроз у вищевказаній «традиції Титанів і Сизифів» розвивається через диспропорційну і дисгармонійну організацію життя, в якій домінує навчання і робота над іншими його складовими. Це також надмірна стимуляція невротичної агресії, видатних вчинків, подвигів, творчості; планування завідомо нереальних і часто непотрібних завдань і спроби виконати їх, незважаючи на обмеження, мегаломанічні інтенції, установка на важке навчання та вічну діяльність.

У сьогоднішній надмірна стимуляція невротичної агресії, видатних вчинків, подвигів як проявів сили в освітній практиці відсутня. Але на їх зміну в сучасну культуру постмодерну прийшли непомітно ідеї безвідповідальності, неробства, некрофільії, паразитичного існування, дегенеративності, слабкості, збоченості, ущербності, постійного перебування в стані наркотичної зміненої свідомості тощо. Для прикладу розглянемо хоча б «Парфумер» П. Зюскінда — твір із шкільної програми. Цікаво, яка його виховна роль!? Перед нами яскравий прояв неврозогенних феноменів, що входять в семантичне поле «химери постмодерну», як визначає ці метаморфози культури видатний філософ сучасності Ілья Петрович Ільїн.

Інтегративно це відповідає прихованим смислам семантичного поля ідеології контркультури, постлюдини, щасливої людини тощо. Зазначені тенденції зниження вітальності, зменшення статевого градієнту, слабкості та втрата культурно адекватних і людиноспіврозмірних смислів⁹ та відповідальності є ще більш неврозогенними, як попередні «силові». Їм деякою мірою відповідає символізм архетипу Діоніса та інфернальних демонів. Замість сили і боротьби — слабкість, неміч, розваги і неробство, які презентуються у форматі свобод, творчості та індивідуальності... В епоху постмодерну «невроз сили» і «невроз надлюдини», які панували в модерні, поволі замінюються на «невроз слабкості», «невроз дефіцитарності» чи «постантропологічний невроз».

Наступними контекстуальними складовими ідеологічного базису педагогіки є позитивізм, матеріалізм, марксизм і ленінізм, які, опираючись на детермінізм, секулярність і класову боротьбу, формують спрощене і безбожне уявлення про

⁹ Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник / В. Франкл ; пер. с англ. и нем. ; общ. ред. : Л. Я. Гозман, Д. А. Леонтьев. — М. : Прогресс, 1990. — 368 с.

людину як живий автомат. Такий гуманоїд за атрибутивними ознаками є близьким до міфологічної істоти Голіма (штучно створена алхіміками людина повністю залежна від свого творця). Ми ці тенденції визначаємо як редуційну та атеїстичну осі. Персоніфікованим символом редуційної осі виступають нероздільні Голім і Колектив. У цій інтерпретації Голім — штучно створена людина, воля якої є тотально залежною від її творця – колективу.

У середньовічних міфах творець Голіма розміщується поза ним (поза системою). У радянській і частково пострадянській трактовці творцем штучної людини є ідеологія і Колектив, який знаходиться разом із Голімом... Таким чином, Голім і Колектив, виступають як одне ціле і цілісне, що формує відповідні психологічні і соціокультурні ефекти. Зазначене наближається до уявлень про «легіон демонів», які існують в релігії та демонології. Глибинним смислом і символізмом демонізму у вищезазначених контекстах є Колектив, спрямований на нікчемні і злі справи. Згадаймо ситуацію зі Св'ятого письма, коли Спаситель, вигнавши демона, запитав його ім'я, на що демон відповів — *nomen illis legio* (Ім'я мені – легіон).

Тому навчання та перебування в колективі, узяті в надмірній кількості, є способом невротизації і «демонізації» дітей. До таких підходів відноситься раннє навчання, перебування в школі понад гігієнічні норми і загалом сучасна ідеологія ранньої та «наскрізної соціалізації» за рахунок зменшення взаємодії дитини з батьками. Це той самий більшовизм в освіті із легіоном демонів, тільки в іншому, м'якому (англ. *soft*) форматі. Тому в наш час існують ризики досить швидкої трансформації вихованих і адекватних дітей в асоціальних суб'єктів, які залежні від певних чинників — лідера, наркотиків тощо. Чому так?! Відповідь та ж — *nomen illis legio*. Колектив!

Особливо тотальний колективізм був огидним і неприйнятним для менталітету українця, який індивідуалістичний у своїй суті. Архетипічним символізмом вільної людини, незалежного селянина, майстра чи дрібного власника в нашій культурі є Господар і Цар. А дотичним до цього символізму є архетип Дому. У цьому близькість нашої культури до європейської цивілізації. Але дім і сім'ю також максимально старалися витіснити громадським, соціальним і «казенним домом». Ці тенденції продовжуються і тепер, але в іншому форматі. Візьмемо для прикладу «нескінченне навчання», яке в деяких закладах може тривати до пізнього вечора, а отже є фактором неврозогенезу. Таким чином дитина переважно перебуває не в домі і в сім'ї.

Унікальним є досвід А. Макаренка, який зумів переформатувати специфічні й асоціальні колективи у соціально прийнятні і цим представив колективізм як ефективний спосіб виховання і перевиховання. Основний шлях полягав у постановці адекватних і співрозмірних цілей, включаючи працю. Але певною мірою це виховання в екстремальних умовах. Тому нам можливо краще слідувати українським традиціям індивідуалізму. Хоча цей шлях значно складніший, ніж через Колгосп (в розумінні колектив).

Основна ідея спрощення людини і перетворення її в Голіма первинно мала секулярний вимір і полягала в тому, що така істота не знає Бога і є максимально «оптимізованою» до інструментальності, функціональності, цілепокладання та дефінітивності. Прикладом, що підтверджує цю ідеологічну лінію, спрямовану на спрощення, були спроби створення «нової» людини на основі гібридизації людини і

мавпи, які проводилися Іллею Івановичем Івановим⁵ в 20–30 роках в СРСР. Отже, якщо допускалися біологічні програми євгенічного характеру, то зрозуміло, що в царині педагогіки межі для довільних трансформацій людини, спрямованих на спрощення і редукцію, не виставлялися, а схвалювалися. Тому зрозумілим стає боротьба з педологією, яка латентно, за інерцією триває до сьогодні хоча і змінилася ідеологія і соціально-політичний устрій.

У видатних радянських педагогів виникали конфлікти із владою тому, що раніше чи пізніше їм доводилося повертатися до проблеми поліонтологічності людини та вирішувати питання духовного і психологічного вимірів дитини. Крім того, перед педагогами поставали питання культурологічного і антропологічного характеру. Також системна проблема складної і нелінійної біологічної природи дитини трактувалася досить спрощено — в рамочних умовах фізіології і вчення І. Павлова про рефлекси. Ідеологія ж регламентувала «бачити» тільки соціальний, класовий, колективістський, інструментальний, функціональний та цілепокладальний і біологічний виміри дитини. У сьогоднішній зазначений редукційний напрям представляється у форматі економцентризму і постантропології¹⁰ та інших тенденцій. Продовжується значний вплив на освіту редукційних уявлень про дитину. Це передусім соціоцентричний, техноцентричний, інструментальний і функціональний формати редукційних візій.

Таким чином редукційна вісь, сформована на основі ідей матеріалізму, комунізму, соціоцентризму, техноцентризму, постантропології, сприяє об'єктивізації дитини. У форматі цих вчень і тенденцій формується уявлення про дитину як істоту, що може довільно програмуватися. Інтегративно це все проявляється у завищених вимогах до навчання та в ігноруванні природи дитини. Нехтується не тільки поліонтологічність людини, а й формується нігілістичне уявлення про людську природу. Проходить це у відповідності з ідеєю К.Маркса про те, що природу потрібно не вивчати, а перетворювати. Це переформатувалося в концепт про те, що дитину не потрібно вивчати, а необхідно перетворювати в процесі виховання і навчання. Тому ідеологія постанови ЦК ВКП(б) від 04.07.1936 «Про педологічні збочення в системі наркомпросів» за інерцією продовжує впливати на освіту.

Невроз у зазначеній тенденції формується через систему обмежень, що звужують буття дитини через формалізм, перфекціонізм, переміщення «життя» учня в світле майбутнє («зсув часу»), обмеження реальної свободи та можливості вибору, наскрізний контроль, десемантизацію теперішнього часу і вітальності, надмірну строгість, приховану мілітарність, колективізм, домінування соціального над культурним, розвиток класового почуття, створення атмосфери заздрощів і ворожості, змагальний характер життя, ігнорування багатовимірності дитини та її унікальності екзистенції, інструменталізація і регламентація комунікації, регламентація вольової та емоційної сфер та обмеження позитивних емоцій чи, навпаки, постійна їх стимуляція, організація життя у форматі жорстких режимів дня, формування установок гіперсоціальності і гіпервідповідальності, жертвності, а також загострення уваги на

⁵ Росіянов К. О. Опасные связи: И. И. Иванов и опыты скрещивания человека с человекообразными обезьянами / К. О. Росіянов // Вопросы истории естествознания и техники. — 2006. — № 1. — С. 3–51.

¹⁰ Фуко М. Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы / М. Фуко ; пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. — М. : AdMarginem, 1999. — 478 с.

економічній складовій життя і розвиток невротичної прив'язаності до вчителя, лідера, партії чи ідеї. Зрозуміло, що зараз не все з перерахованого є наявним, але переважна частина із зазначених орієнтирів і тенденцій залишається впливовою і неврозогенними факторами в освіті. Змінився тільки їх офіційний формат. Багато тенденцій перейшли з актуалізованої форми в контекстуальну, а частина з них стали полярними, наприклад, гіпервідповідальність змінюється поволі на безвідповідальність.

Атеїстична вісь призводить до редукації духовного виміру, який частіше розуміється як набір етичних правил, захоплення мистецтвом та інтелектуалізм. У сьогоденні специфікою атеїзму є також те, що він став контекстуальним. Цей напрям визначає інтенції «абсолютної свободи», звільнення від совісті, милосердя, доброти і традицію ігнорування феноменології дитини та її неповторної темпоральності і онтології. В зазначеному контексті представимо думку Ф. Ніцше⁴: «Релігії є головними причинами, які стримують тип "людина" на більш низькому ступені; вони зберегли багато з того, що повинно було загинути», а саме: «невпевненість, совісливість, саморуйнування». Десемантизація духовного веде до дезонтологізації, крім того, призводить до переформатування культури і людини, що сумарно створює умови для формування неврозу. Символічно ми цю вісь представляємо у форматі демону (лат. *Daemon*).

Розглянемо концептуальне підґрунтя такої важливої тенденції, як прогрес, яка в освітньому середовищі часто представляється у форматі нескінченного покращення. Найчастіше це розуміється як стрімке і безмежне зростання інтелектуального потенціалу. Прогрес представляється через призму еволюційного вчення, соціального дарвінізму, боротьби за існування та конкуренцію. Узагальнюючи ці тенденції, ми їх показуємо у форматі перманентного росту й адаптації, а також формально визначаємо еволюційно-мілітарну вісь у педагогіці. Атрибутивною ознакою цієї тенденції є експоненційне зростання, яке тотально антагоністичне до сучасної ідеології сталого розвитку. Представляючи біологізаторські погляди і боротьбу за існування у форматі цінностей і нової моралі, Ф. Ніцше з цього приводу вказував, що «все зле, жахливе, тиранічне, хиже і зміїнне в людині»⁴ спрямоване на благо і возвеличення «людини». Деякою мірою персоніфікованим символом цієї тенденції може відповідати Марс як персонаж, що знаходиться в постійній боротьбі і війні або до них готується. Під впливом зазначеної тенденції невроз розвивається через систему завищених вимог та внаслідок стану постійної мобілізації і напруження ресурсів дитини з метою найвищих досягнень. Це призводить до виснаження адаптаційних можливостей і хронічного стресу, а згодом і до неврозу.

У сучасних умовах актуалізувалася економічна вісь як відображення способів адаптації індивідуума у соціумі та ідеї перманентного і експоненційного накопичення, а також конкуренції. Персоніфікованим символом цієї тенденції є Меркурій — бог торгівлі. Невротизація в цій традиції може бути пов'язана з ідеєю надлишкового накопичення знань і самоексплуатацією. Із всіх тенденцій ця відносно безпечна. Вона певною мірою може протистояти формуванню неврозу, оскільки в системі економічного дискурсу людина розумно і раціонально розставляє смисли та формує людиноспіврозмірні цілі. Але це існує до певної межі, яка присутня в рамочних

⁴ Ніцше Ф. Избранные произведения: кн. 2 «По ту сторону добра и зла» / Ф. Ницше. — М. : Сирин, 1990. — 416 с.

умовах традиційних і деякою мірою модерністських культур. Якщо ж буде реалізуватися ідеологія безмежного накопичення, то ця тенденція також стає вагомим фактором формування неврозу.

Серед сучасних тенденцій визначальною стає інформаційна, що за умови доведення до абсурду формально зводить багатомірність людини до інформації, цифри і симулякру. Це є, на нашу думку, інформаційною віссю, символом якої виступає Симулякр. Невроз у цій традиції формується через створення дефіцитарності в емоційній сфері, формалізацію буття та формування когнітивних порушень у форматі схематизму, десемантизація реальності.

Наступна новітня тенденція — гендерна. У нашому дослідженні вона відображена у форматі гендерної осі, персоніфікованим символом якої є Гермафродит або стерильна від статі істота. Зазначене представлено краєвим варіантом за умови, коли гендерна політика розуміється не як рівність двох статей, а представляється у форматі шести і більше статей. Невротизація засобами цієї традиції поки в нашій освітній реальності майже відсутня. Але враховуючи соціально-політичні тенденції розвитку, зазначимо, що неврозогенною згодом буде практика актуалізації самостійного і вільного вибору дитиною своєї статі, рання статева стимуляція, ознайомлення учнів із субкультурою збоченої статевої поведінки тощо. Такі процеси активно проходять у деяких державах.

Для системного і цілісного розуміння процесів неврозогенезу, окрім освітніх тенденцій, нам необхідно врахувати семіотику влади, що впливає на освітні процеси. Персоніфікованим символом цієї тенденції є Батько, Зевс, кріт і змія. Уточнимо деякі провідні особливості. У попередньому суспільстві модерна влада базувалася на феномені накопичення ресурсів, і, відповідно, цей соціум, за визначенням М. Фуко, був дисциплінарним¹⁰, а персоніфікованим символом, на думку того ж автора, виступав кріт як істота, що накопичує сили і ресурси.

У суспільстві постмодерну, сформованому на основі інформаційних технологій, у владі став домінувати моніторинг і контроль. Це, за визначенням М. Фуко, формує суспільство контролю¹⁰, персоніфікованим символом якого виступає змія, що є динамічною, непередбачливою. Архетипічний потужний символізм Батька, персоніфікований через образ Зевса, десемантизується в ідеї тотального контролю. Крім того, у процесах десемантизації бере участь комбінований вплив еволюційного і гендерного чинника. Прикладом такої взаємодії, як зазначалося вище, є активне впровадження «прогресивних» підходів, спрямованих на те, щоб стать дитина вибирала сама.

Враховуючи попередній аналіз з метою метафоризації та цілісного уявлення про системний і синергійний вплив вищезазначених тенденцій на формування неврозу, представимо їх як систему символів, які діють на дитину. В попередню радянську епоху такою системою були Титан, Сизиф, Герой, Голім і Колектив, демон і Марс. Відносно до дискурсу влади ми можемо вказати на домінування символізму Батька та Зевса в суспільствах премодерну і модерна. Прикладом є культ особи, який також знайшов своє віддзеркалення в педагогічній традиції — ленінські уроки тощо. Але, крім зазначених особливостей, в радянську епоху був ще один тотальний суб'єкт

¹⁰ Фуко М. Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы / М. Фуко ; пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. — М. : AdMarginem, 1999. — 478 с.

влади – Колектив. Таким чином дитина, як і весь соціум, була під впливом як дисциплінарної влади Колективу, так і панівної особи «Зевса». Подвійний контроль і дисципліна.

Як бачимо колектив вихователів у цьому випадку «найкордоцентричніший». Наявність у системі консолідованого чинника колективу як людського начала компенсувала прояви неврозів. Завдяки новітнім традиціям колективізму в його радянській версії неврози переформатувалися у військові, темпоральні і колективні, «радянські», «комуністичні» та інші психологічні проблеми.

У дорадянську епоху символізм основних тенденцій у вихованні бачиться нами таким чином: Господар, Батько, Сім'я, Життя, Бог, Влада. Для порівняння — радянський вимір: Титан, Сизиф, Герой, Голім і Колектив, демон, Марс, Влада. Радянський вимір химерніший, але відповідний результат простіший — Homo soveticus.

У кінці ХХ століття перед розпадом СРСР, коли до зазначеної системи додався економічний чинник (символізм Меркурія), з'явилася економічна складова неврозів та економічні неврози, а Герої нерідко трансформувалися в рекетирів. При цьому компенсовані невротичні проблеми, які утримувалися фактором колективу та комуністичної ідеології (символізм Голіму), були зруйновані, що спричинило також активацію неврозогенного фону.

Тепер панівною і основною віссю стає інформаційна, яка по суті замінює консолідований і спрямований вплив ідеології комунізму, що максимально проявлявся у форматі колективізму. Відповідно, епоха колективних і військових неврозів змінюється на інформаційні та темпоральні. Але всі інші складові системи поки що залишаються через інертність соціокультурних процесів. Тому «виховна компанія» буде мати вигляд «Титан, Сизиф, Герой, Голім та Симулякр (іллюзія), демон, Марс», а також Змій як символ влади.

Виходячи із попереднього аналізу, слід відмітити, що надалі збільшуватиметься кількість неврозів, включаючи як латентні, так і декомпенсовані форми. При цьому також зростає загроза і суїцидної поведінки, що обумовлено, на нашу думку, як тенденціями, спрямованими на зменшення впливу колективу, так і через десемантизацію та трансформацію комуністичної ідеології в сучасні тенденції техноцентризму, соціоцентризму і гендеру. Особливий вплив мають ідеї світського (секулярного) гуманізму, серед яких виділяється концепт щасливої людини (англ. *Happy Human*).

Необхідно врахувати, що в попередню епоху колектив мав стабілізовану, гуманну і консолідовану дію, завдяки чому протидіяв системним процесам неврозогенезу. Виховний і вітальний ефект колективу добре підтверджує педагогіка А. Макаренка. У сьогоденні вплив колективу став значно менший. Релігія, культура, сімейні традиції також не мають достатнього гуманного, гармонійного і консолідованого впливу внаслідок певних постантропологічно спрямованих метаморфоз суспільства постмодерну, тому школу чекає непомітна епідемія неврозів.

Згодом ще добавиться і гендерний фактор у форматі символізму Гермафродиту, що ще більше поглибить і урізноманітнить проблему — активніше формуватимуться статеві неврози. Система буде мати вигляд «Титан, Сизиф, Герой, Голім та Симулякр, демон, Марс, Гермафродит», а також персоніфікована влада контролю в символізмі Змія. А з часом по мірі руйнування героїчних і мілітарних традицій залишаться Голім

та Симулякр, демон і Гермафродит, а також Змій (контроль, моніторинг, швидке реагування тощо) замість символізму Батька чи Зевса.

Вплив вказаних тенденцій та відповідного символізму є наскрізним. Це діє не тільки на учнів, а передусім на педагогів. Використовуючи власний досвід і тривалі спостереженнями, можемо сформулювати гіпотезу про наявність у деяких освітян межових чи передневротичних станів (станів перед хворобою), у специфіці яких віддзеркалені приховані освітні тенденції деструктивного і дезонтологізованого характеру. Як не парадоксально, такі стани, крім деяких рідкісних випадків, не вказують на порушення психічного здоров'я педагога. Ми говоримо по психічну норму. Але в таких осіб існує проблема духовного і психологічного здоров'я, яка не відображається негативно на соціальній адаптації та кар'єрному рості. Ці стани насправді, віддзеркалюють глибинні проблеми освіти, обумовлені опосередкованим впливом певних практик, концепцій, методик, ідеологій та традицій. Система породжує патологію на рівні системних і синергетичних ефектів внаслідок актуалізації прихованих сил, що знаходяться в контексті професійної культури.

Тому представимо інформацію про деякі межові синдроми й їх коротку характеристику. *Невротичний синдром темпоральної дезонтологізації* проявляється в нестримному бажанні організувати навчання і виховання таким способом, щоб в дитини майже не залишалось вільного часу. Таким способом педагогічний процес поволі перетворюється в «патологічний процес». Загалом життя розглядається у форматі педагогічного процесу, який використовується як спосіб темпоральної дезонтологізації. У таких осіб «Велика виховна ідея» полягає в тому, що всі мають бути весь час чимось зайняті. Крім того, у зазначених осіб наявними є в професійному репертуарі такі типові способи організації життя, як жорсткий режим дня, нескінченні заходи і демонстрації, ранкова гімнастика, заповнення вихідних усякою діяльністю, готовність покарати тих, хто має вільний час і не хоче «радісно» страждати від непотрібної діяльності, підвищена відповідальність і тривога, неймовірна увага до дріб'язкових справ. Відпочинок також має бути регламентований та структурований. Придумують що-небудь, аби не було вільного часу, і активно за допомогою адміністрації це впроваджують. Все це комбінується із власною постійною зайнятістю та нездатністю повноцінно розслабитися і відпочити та просто радіти життю. Не люблять жартів, а також самодостатніх, задоволених життям, здорових, розумних і невтомлених дітей. Нормально і добре, коли учні знаходяться в стані перевантаження і з останніх сил щось роблять. Знущаються над власними дітьми, не даючи їм відпочити і жити. Прихований смисл цього синдрому — забрати час і з ним життя. Але робиться це все з «добротою» і «благими» намірами. Тут ми спостерігаємо символізм Сизифа, який волоче камінь та активно запрошує у свою компанію. Вісь сили спрямована проти теперішнього часу, який просто забирається.

Невротичний синдром патологічної активності, перманентного перетворення і вічного вдосконалення проявляється у підвищеній активності з надлишковими затратами сил і ресурсів там, де це реально не потрібно, у постійному пошуку новизни та її імітація, руйнуванні традицій ефективного навчання і виховання заради впровадження будь-чого, аби нового та віра в якесь «методичне диво». Крім того, наявними є нехтування складним психологічним станом дітей заради чогось нового,

відсутність чи зменшення любові до дітей та хвороблива пристрасть до перетворень і вдосконалень.

Прихований смисл цього синдрому — одержимість (нім. *ergriffenheit*), неспокій і знуцання над собою і підлеглими. Головне — не дати спокійно жити нікому і ніколи. Перетворити існування підлеглих і своє в постійну роботу і нескінченні метаморфози, трансформації, пошуки і «митарства» на Землі. Символізм — змії та демон перетворень, а також Сизиф, який волоче і штовхає камінь у колективі з невгамовним та одержимим Прометеєм. І ця вся компанія хоче втягнути в поле діяльності інших. Вісь сили спрямована проти минулого і теперішнього часу та націлена на життя в майбутньому.

Це можна розглядати як хлестаковщину і маніловщину, які перероблені в невроз. Або ж трансформацію «піонерської активності» і дитячого інтересу в невротизовану професійну діяльність, що супроводжується недостатньо сформованим критичним мисленням, критикою та рефлексією.

Невротичний синдром завищених вимог проявляється у свідомому і неусвідомленому та послідовному формуванні завідомо нереальних завдань і цілей та в нав'язливій спробі їх здійснити, у звинуваченні дітей в ліні, небажанні та нездатності виконати певні завдання, а також у дріб'язкових вимогах до зовнішнього вигляду учня чи вторинних складових навчання. Часто поєднується із зменшенням емпатії, доброти і любові. Найбільше проявляється щодо власних дітей. Прихований смисл цього синдрому нігілізм в комбінації з ненавистю: здійснити «навчальне диво» будь-якою ціною, а якщо ні — то покарати. Провідна якість — гординя. Символізм — Сизиф, який ледве волоче і штовхає камінь чи точніше пробує протидіяти скелі, що на нього насувається, а також Прометей, який готується померти від непосильної роботи. Вісь сили спрямована проти минулого, теперішнього і майбутнього часу. Дезонтологізована темпоральність визначає життя поза часом. Тому завищені вимоги — пряма дорога до суїциду дітей. Реакція дітей на такого педагога може проявлятися і в більш м'якій формі — наркоманії, алкоголізмі, девіантній та асоціальній поведінці, а також у формуванні акцентуацій характеру, психопатій, статевих збочень, порушень звичок (клептоманії, патологічної тяги до азартних ігор тощо).

Невротичний синдром ворожості і ненависті до дитини і її вітальності проявляється в базисній ненависті до дітей на ґрунті зменшення любові та відсутності милосердя, совісті і доброти, а також у підозрілості, недовірі, невпевненості в собі, задрощах до колег і учнів. Наявними є пафосність, недоступність і прихована велич та манірність. Характерними є звинувачення в невиконанні будь-яких, навіть дріб'язкових, вимог. Люблять «полювати» за дрібницями, представляючи їх як значимі провини. Прикривається це все «селейною добротою», гіперсоціальністю, турботою, демонстративною «тривогою» за чужі успіхи і здоров'я. Гарно імітують допомогу і доброту, уміють організувати переслідування учнів і колег, використовуючи для цього інших колег, адміністрацію та батьків.

Особлива ненависть та агресія до дітей, колег і родичів. Прихована і актуалізована ненависть до рухової активності дітей, проявів сексуальності і вітальності в підлітків, естетизму, нестандартності, реальної творчості, розуму, свободи, автентичності, природності, краси. Прихована ненависть і неповага до себе в комбінації з високомірністю, задоволенням від помилок і неуспішності учнів чи колег

— усе це частіше визначається в непрофесіоналів. Робота більше імітується і переводиться у формат «боротьби» з учнями, ненависть поширюється на колег, педагог намагається стати адміністратором. Символізм інтегративний — Марс, змії, демон, Прометей та Сизиф, який волоче і штовхає камінь. Саме об'єднання основних тенденцій породжує такий «коктейль ненависті» та формування множинних тенденцій в особистості. Реально вісь сили спрямована в минуле, комбінується з десемантизацією минулого, майбутнього і теперішнього часу, а також з імітацією напрямку в майбутнє. Це проявляється так: «Ми тобі щиро бажаємо в майбутньому добра, але нормально існувати в теперішньому часі не дамо».

Зазначені синдроми можуть зустрічатися виокремлено у певних осіб чи комбінуватися в однієї. Ці синдроми відображають певний ірраціональний і архаїчний пласт психіки. Вплив таких осіб з вищеописаними межовими порушеннями на освіту може бути досить значним. Але корені зазначених невротичних порушень містяться, на нашу думку, передусім, в специфіці тенденцій, у які трансформувалися певні ідеології та концепти. Це, насамперед, синергетичні ефекти від поєднання архаїчності, спрощення, тотальної влади, войовничого атеїзму, мілітаризму, концепції надлюдини, а також ідеології комунізму, ленінізму та ідеї Колгоспу. Такі особи тепер є реліктами і великою рідкістю. По мірі «десовєтизації» і «декомунізації освіти» їх буде ставати все менше і менше. Сучасні особи з межовими невротичними порушеннями формуються на основі економічного неврозу, серед яких центральне місце займає «корупційний невроз».

Концептуалізація реальності людиною проходить як свідомо, так і неусвідомлено. Тому зазначені в нашому аналізі тенденції, ідеї, символи в дитячій свідомості також можуть концептуалізуватися і трансформуватися у певний символізм архетипічного характеру. Цей символізм близький до описаного нами вище (Титан, Голім, змії тощо), хоча і може бути досить варіативним, чи представлений у форматі інших образів, у яких будуть відображені атрибутивні ознаки зазначених тенденцій. Але важливим є те, що символізм, який формується внаслідок відповідної концептуалізації, інтегративно відображає сутність соціокультурних і освітніх феноменів.

Таким чином певний символізм та взаємодія з колективним несвідомим є одним із факторів, який впливає на формування відповідних установок і стереотипів поведінки, що тією чи іншою мірою співвідноситься з символізмом описаних нами тенденцій. Тому, як би вчителі не приховували «звіринну» суть комунізму, олігархічного капіталізму, вічно «перехідних» і спланованих кризових станів суспільства чи «людиноцентричну» специфіку рептильного символізму¹⁰ влади контролю, все одно діти це усвідомлюють. А що особливо важливо, діти ще й попадають під відповідний вплив. Тому наше дослідження, крім формування здоров'язбережувальної компетентності, спрямоване як на розкриття феноменів, які сприятимуть системним процесам десовєтизації освіти, так і на попередження негативних новітніх метасистемних постантропологічних¹⁰, економоцентричних, редукаціоністських і технократичних тенденцій. Освіті, як і традиціям фізичної культури, необхідно одужати від «радянського неврозу» і «комуністичного неврозу».

¹⁰ Фуко М. Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы / М. Фуко ; пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. — М. : AdMarginem, 1999. — 478 с.

Зазначений напрям реалізується відповідно до ідеології трансдисциплінарного, культурологічного та антропологічного підходів і спрямований передусім на збереження психічного, психологічного і духовного здоров'я дітей, профілактику неврозу та протидію спланованим трансформаціям культури засобами освіти.

Розглянемо, як впливають на методологію і методичну роботу тенденції (осі), описані нами вище. Вісь сили (символізм Титану і Сизифа) сприяє формуванню завідомо нездійсненних планів, цілей, завдань, програм навчання, які є неймовірно складними для дітей та неадекватно великими за об'ємом. Використовуючи метафоризацію, зазначимо, що архетипічним символізмом такого навчання є також великий камінь, який дитина змушена штовхати і тягнути, пам'ятаючи про небезпеку, що він її розчавить, перетворивши в «невротичну пляму». Це призводить до постійного перевантаження дітей, що перетворює їх навчання в непосильну працю, а також до нехтування гігієнічними нормами. Зауважимо, що раннє навчання в цьому аспекті є найнебезпечнішим феноменом. Це обумовлено тим, що завдяки ранньому навчанню в дитини не розкриваються повною мірою вікові адаптаційні механізми, які можуть протидіяти перевантаженню⁸. Таким чином вісь сили також символізує ідеї експоненційного і безмежного розширення можливостей людини у форматі навчання та вдосконалення.

Профілактика неврозу відносно цієї осі сили передбачає просвітницьку роботу серед педагогів, яка спрямована на висвітлення в інтегрованій формі знань з антропології, медицини, валеології та в цілому наук про людину, а також у розвитку відповідних досвідів і практик збереження здоров'я на основі зазначених знань. Для протидії впливам нігілістичних ідей експоненційного розвитку дитини та досягнень заради досягнень потрібно формувати у педагога ціннісний орієнтир на основі уявлень про Міру, Гармонію, Рівновагу (гомеостаз), а також усвідомлення обмеженості ресурсів дитини у форматі Норми, Вичерпності, Доцільності, Межі, Адекватності і Людиноспіврозмірності.

Вісь сили необхідно зробити культуроспіврозмірною, людиноспіврозмірною та дитиноспіврозмірною. Тоді це співвідноситиметься не з архетипічним символізмом Титану, Сизифа і Героя, а із символами Господаря і Царя, які обумовлюють володіння і розпорядження дитиною своєю долею, ресурсами, можливостями. Тому колективізація стосувалася в свій час не тільки майна, землі, а й ресурсів дитини і її душі.

Таке бачення бережливого ставлення до ресурсів дитини співвідноситься з екологічним підходом, у якому на теперішній час парадигмальною є концепція сталого розвитку, що спрямована на збереження Землі. Враховуючи потужний символізм зазначеної ідеї та її системність, ми за аналогією формуємо методологічний здоров'язбережувальний принцип сталого розвитку дитини, спрямований на збереження її здоров'я. Крім того, ідеї збереження ресурсів дитини можна розглядати як складову сталого розвитку, спрямовану на збереження Землі. Отже, в нашій педагогічній системі здоров'язбережувальний принцип сталого розвитку дитини спрямований на збереження ресурсів дитини у співвіднесенні до її розвитку.

⁸ Федорець В. М. Аналіз та актуалізація взаємодії вікових, нервових і локомоторних детермінант кардіологічного здоров'я в контексті формування здоров'язберігаючого підходу / В. М. Федорець // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр. — Вінниця, 2011. — Вип. 12. — Т. 3. — С. 137–145.

Зрозуміло, щоб ресурси берегти, про них потрібно мати уявлення, яке формується, як зазначалося вище, через актуалізацію антропологічних, біологічних та медико-гігієнічних знань. Зрозуміло, що зазначені знання мають співвідноситися із аксіологічною і морально-етичною складовою і трансформуватися в смисли, професійну етику педагога та його здоров'язбережувальну компетентність. Тому основна аксіологічна складова принципу сталого розвитку дитини полягає у формуванні цінностей збереження здоров'я на основі уявлень про динамізм, системність, обмеженість і вичерпність ресурсів дитини. У цьому напрямі для нас є важливими теоретичні розробки культурологічного і людиноцентричного спрямування та досвід видатних педагогів І. Зязюна, В. Сухомлинського, Д. Брунера, Р. Штайнера, П. Лесгафта, М. Пирогова, а також роботи екологічного і філософського напрямів — В. Вернадського, В. Кременя, Д. Лаврока.

Для протидії осі редукації та обмеження її впливу на педагогічну теорію і практику потрібна система різновекторних впливів. Уточнимо — редукаційна тенденція із її відповідним символізмом Голіма сформована на основі спрощених чи дефіцитарних уявлень про людину, що включає комунізм, матеріалізм, а на теперішній час ще й ідеології економцентризму, екоцентризму, соціоцентризму, тотального контролю та ін. Система протидії осі редукації як складової профілактики неврозу спрямована передусім на формування поліонтологічного, багатовимірного уявлення про дитину, що, окрім знання антропології психології, біології, потребує використання компетентнісного і особистісного підходів, а також розкриття автентичності дитини, її екзистенції та покликана допомогти у формуванні смислів буття⁹.

Протидія атеїстичній осі включає в себе систему заходів з актуалізації духовного виміру людини. Такими засобами є десемантизація негативних героїв, споживацького способу існування, знайомство з духовною і культурною спадщиною, вивчення історії релігії, релігійної антропології тощо. Важливою є актуалізація духовного потенціалу і традицій фізичної культури для розвитку лицарських якостей. Актуальним є також використання вчителем фізичної культури в практиці збереження здоров'я наративного, геопсихологічного, архетипічного¹⁶ підходів та елементів ландшафтної педагогіки і психогеографії. Такі інтегровані педагогічні напрями розкривають унікальність світу як творіння Бога та є одночасно близькими до екоцентричних бачень. А найважливіше — добре, духовне, емпатійне, милосердне ставлення вчителя до учнів, а також розвиток відповідного дитиноцентричного освітнього середовища з провідними здоров'язбережувальними і духовними складовими. Для впливу на еволюційно-мілітарну вісь можна використати культурологічний підхід, засоби фізичної культури та психологію миру.

Протидія осі Інформації, яка проявляється у форматі віртуальної реальності, здійснюється через практику ефективного і прямого контакту із середовищем та розкриття онтології часу і простору. У цьому напрямі можуть бути ефективно використані засоби фізичної культури, які повертають дитину в реальність з «цифрового світу» комп'ютера.

⁹ Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник / В. Франкл; пер. с англ. и нем.; общ. ред.: Л. Я. Гозман, Д. А. Леонтьев. — М.: Прогресс, 1990. — 368 с.

¹⁶ Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. — М.: Ренессанс, 1991. — 304 с.

Осі гендеру також ефективно можна протиставити інтелектуалізовану і націлену на формування смислів фізичну культуру. Необхідно непомітно в процесі занять засобами фізичної культури не тільки враховувати, а й актуалізувати статеві особливості та відмінності. Це насамперед проводиться через культурологічний вимір. Наприклад, у хлопців треба формувати лицарські якості, до складу яких належить повага до дівчини, сердечність. Ядром лицарських доблестей є такі якості – мужність, відвага (*франц. prouesse*); вірність, відданість (*франц. loyauté*); щедрість, великодушність (*франц. largesse*); благородність, поміркованість (*франц. le sens*); витончене спілкування, ввічливість, гарні манери, куртуазність (*франц. courtoisie*), честь (*франц. honneur*), особистісна свобода, незалежність, шляхетність, вольність (*франц. franchise*). Зрозуміло, що зазначені якості мають ширший спектр «застосування» та є осьовими для особистості. Ці якості, що є традиційними як для європейської, так і для нашої культури, в радянську епоху витіснялися невротичним і психопатичним «класовим почуттям». Тепер економцентризм і перфекціонізмом продовжують конкурувати з лицарськими доблестями та духом.

Перераховані лицарські характеристики (доблесті), які самі по собі вже є цінностями, здебільшого визначають поведінку. Вони роблять поведінку відповідної особи якісно відмінною від агресивного, невротизованого і психопатизованого суб'єкта, вихованого тільки в дусі експансивності та у форматі класового чи економічного почуття, еволюційних візій, постантропології, ідеології щасливої людини (*англ. Happy Human*) тощо.

Такий набір якостей формує цілісність, телеологічність, осмисленість, а також відповідальність, яка є контекстуальною, онтологічною і перманентною, не представляє список «обов'язків», які дитина має виконувати. Сформовані зазначені якості лицаря діють інтегративним і гармонійним чином на особистість, роблять її самодостатньою і найголовніше — не дають їй дозволити собі «розкіш на невроз». Оскільки невроз, окрім медико-біологічного і психологічного вимірів, є проблемою дефіциту Духу, серця, смислів, цінностей, розуму, здорового глузду (концептуальної істини) і моралі.

Духовний вимір профілактики неврозу стосується учнів, але більшою мірою педагогів. Завершуючи наш аналіз ідеологічного і методичного виміру неврозу, хочеться зауважити, що кордоцентрично спрямована ідея В. Сухомлинського, як і його видатний твір «Серце віддаю дітям», окрім відображення української духовної традиції і ментальності, є віддзеркаленням лицарських ідей честі, гідності, віри, надії, любові, сталості, мудрості. Це в ситуації «невротичного» і кризового стану суспільства³ й освіти є ідеєю, спрямованою на профілактику і лікування неврозу та передневротичного стану засобами педагогіки.

Висновки

1. З метою визначення ідеологічних і методичних чинників ризику розвитку неврозу в умовах освітнього процесу проведено аналіз із використанням системного, філософсько-педагогічного, аксіологічного, семіотичного, символічного і архетипічного

³ Костина А. В. Тенденция развития культуры информационного общества: анализ современных информационных и постиндустриальных концепций [электронный ресурс] / А. В. Костина // Знание. Понимание. Умение: информ. гуманитар. портал. — 2009. — № 4. — Режим доступа : http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Information_Society/

підходів. У результаті аналізу основних ідеологій і концептів, які містяться на контекстуальному рівні професійної культури і впливають на базисні інтенції та цінності в освіті, а також певною мірою обумовлюють професійний менталітет педагога і загалом системну архітектоніку освіти, визначено основні тенденції.

2. Зазначені тенденції представлено у форматі силових векторів чи осей, яким відповідає певний персоніфікований символ архетипічного характеру. Представимо вказані тенденції у взаємозв'язку із відповідними персоніфікованими символами у форматі семантичних пар: силова вісь — символ Титан, Сизиф, Герой; редуційна вісь — Голім і Колектив; секулярна вісь — демон; еволюційно-мілітарна вісь — Марс; інформаційна вісь — Симулякр; економічна вісь — Меркурій; гендерна вісь — Гермафродит. Представлена також концептуалізація влади у форматі архетипічних символів Батька, Зевса, крота і змії. Неврози в умовах освітнього процесу розвиваються відповідно із зазначеними тенденціями, що певною мірою визначає їх специфіку перебігу і проявів.

3. Під час порівняння і сумачі значень виділених осей їх кількість зменшується до силової, редуційної, мілітарної, інформаційної та економічної. Навколо зазначених осей «кристалізуються» десемантизовані, деструктивні, постантропологічні, антивітальні і дезонтологізовані впливи. Таким чином, на рівні методології і методики зазначені тенденції, як представлені нами у форматі освітніх осей, є непрямими, але разом з тим системними, смислоутворювальними і етіологічними чинниками чи навіть основами неврозогенезу, психопатизації, девіантної поведінки, а також соматичної та іншої патології.

4. Враховуючи статистичну значущість неврозів і передневротичних станів та їх системну і деструктивну дію на освітній процес, здоров'я і поведінку учнів, що включає ризики суїциду, наркотизації та алкоголізації, відстрочено негативні впливи на життєтворчість та демографію, а також беручи до уваги значний та інтегративний внесок у неврозогенез освітніх, ідеологічних і дотичних до них чинників, ми вважаємо за доцільне сформулювати новий здоров'язбережувальний напрям у педагогічній теорії і практиці, який представляється нами як педагогічна неврологія.

5. Цей здоров'язбережувальний напрям (педагогічна неврологія) є інноваційним за своєю сутністю та інтегративним підходом і може бути використаний наскрізно. Педагогічна неврологія спрямована на вивчення і впровадження в педагогічну теорію і практику системи профілактики і корекції неврозів і передневротичних станів. Це проводиться в умовах педагогічного процесу з інтегративним і системним використанням медико-педагогічних, філософсько-педагогічних, психолого-педагогічних, соціально-педагогічних, культурологічних, валеологічних та гігієнічних підходів. Особлива увага приділяється застосуванню педагогічної неврології в процесі розроблення стратегій в освіті та ухваленні відповідних рішень, укладання навчальних програм, використання певних методик, а також безпосереднього проведення навчальних занять і у виховній роботі.

6. Формально представляючи уявлення про людину як про неповторний і нелінійний темпоральний феномен, який має свою специфічну онтологію, закономірності й особливості, ми з методичною метою формуємо концепт — *Homo temporalis* (людина темпоральна). На основі зазначеного концепту (*Homo temporalis*) ми представляємо темпорально-онтологічний принцип, спрямований на збереження в умовах освітнього

процесу здоров'я, часової онтології і антропної сутності дитини. Цей принцип, відображаючи темпоральність дитини як атрибутивну ознаку живого і духовного, сприяє проявленню духовної сутності, телеологічної спрямованості і формуванню смислів, розкриттю автентичності та творчості. Він також спрямований на профілактику неврозів і розвиток фізичного та психологічного потенціалу особистості та її самоактуалізацію, самотрансцендентність і самоефективність.

7. У контексті профілактики і корекції патологій, а також формування здоров'я і життєтворчості ми предстеляємо методологічний здоров'язбережувальний принцип сталого розвитку дитини. У нашій педагогічній системі принцип сталого розвитку дитини спрямований на збереження ресурсів дитини у співвіднесенні до її розвитку. Це також має спрямування на формування в освітньому середовищі відповідної системи смислів, цінностей і поваги до ресурсів дитини. Темпорально-онтологічний принцип та здоров'язбережувальний принцип сталого розвитку дитини первинно може бути використано в здоров'язбережувальній практиці на уроках фізичної культури, а також для збереження демографічного здоров'я нації.

8. Засоби фізичної культури можуть бути освітнім базисом у профілактиці і корекції неврозів та передневротичних станів. Для цього необхідно застосувати актуалізацію духовного потенціалу традицій фізичної культури, а також інтегративно використати нарративний, архетипічний, геопсихологічний, мистецький підходи й елементи театральної і ландшафтної педагогіки та психогеографії. Відповідно до лицарської ідеології відповідальності, честі і гідності та українських традицій кордоцентризму під час профілактики неврозів у хлопців можуть бути застосовані деякі складові лицарської системи цінностей, які, крім того, спрямовані на формування аристократичних і гуманістичних якостей особистості та розвиток патріотизму. Уявлення про системні, ідеологічні і методичні фактори ризику неврозу є важливою складовою інтелектуального та мотиваційно-ціннісного компонентів здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

Продовжити аналіз системних, онтологічних, аксіологічних і морально-етичних аспектів профілактики неврозу в умовах освітнього процесу. Розробити для вчителів фізичної культури, підходи та рекомендації спрямовані на профілактику неврозу на основі знань про ідеологічні і методичні передумови його виникнення, а також з врахуванням психосемантики рухової сфери.

Список використаних джерел

1. Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез / А. И. Захаров. — Л. : Медицина. — 1988. — 244 с.
2. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн ; Міжрегіональна академія управління персоналом ; відп. ред. І. В. Хронюк. — К. : МАУП, 2000. — 310 с.
3. Костина А. В. Тенденция развития культуры информационного общества: анализ современных информационных и постиндустриальных концепцій [электронный ресурс] / А. В. Костина // Знание. Понимание. Умение: информ.

гуманитар. портал. — 2009. — № 4. — Режим доступа : http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Information_Society/

4. Ницше Ф. Избранные произведения: кн. 2 «По ту сторону добра и зла» / Ф. Ницше. — М. : Сирин, 1990. — 416 с.

5. Росиянов К. О. Опасные связи: И. И. Иванов и опыты скрещивания человека с человекообразными обезьянами / К. О. Росиянов // Вопросы истории естествознания и техники. — 2006. — № 1. — С. 3–51.

6. Синеокая Ю. В. Философия Ницше и духовный опыт России (конец XIX – начало XXI в.): дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.03 / Ю. В. Синеокая ; Институт философии РАН. — М., 2009. — 425 с.

7. Тойнби А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. Е. Д. Жаркова. — М. : Рольф, 2001. — 640 с.

8. Федорець В. М. Аналіз та актуалізація взаємодії вікових, нервових і локомоторних детермінант кардіологічного здоров'я в контексті формування здоров'язберігаючого підходу / В. М. Федорець // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр. — Вінниця, 2011. — Вип. 12. — Т. 3. — С. 137–145.

9. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / В. Франкл ; пер. с англ. и нем. ; общ. ред. : Л. Я. Гозман, Д. А. Леонтьев. — М. : Прогресс, 1990. — 368 с.

10. Фуко М. Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы / М. Фуко ; пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. — М. : AdMarginem, 1999. — 478 с.

11. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции ; пер. с англ. М. Б. Левина. — М. : ООО «Изд-во АСТ»; ОАО «ЛЮКС», 2004. — 349 с.

12. Хорни К. Невротическая личность нашего времени = The Neurotic Personality of Our Time ; Самоанализ = Self-Analysis / К. Хорни. — М. : Айрис-Пресс, 2004. — 389 с. — (Серия «Человек и мир»).

13. Цуканов Б. И. Время в психике человека / Б. И. Цуканов. — Одесса : Астропринт, 1999. — 220 с.

14. Чапаев Н. К. Теоретико-методологические основы педагогической интеграции: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Н. К. Чапаев. — Екатеринбург, 1998. — 462 с.

15. Чеснова Е. Н. Формирование неврозов в детском и подростковом возрасте: психолого-социальный аспект проблемы [электронный ресурс] / Е. Н. Чеснова, А. А. Блохина // Культура и образование. — 2014. — № 5. — Режим доступа : <http://vestnik-rzi.ru/2014/05/1776>

16. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. — М. : Ренессанс, 1991. — 304 с.

Fedorets Vasyl Mykolayovych

**THE ANALYSIS OF THE IDEOLOGICAL AND METHODOLOGICAL
PRECONDITIONS FOR NEUROSIS DEVELOPMENT IN THE CONTEXT
OF THE HEALTH PRESERVING COMPETENCE
OF A PHYSICAL EDUCATION TEACHER**

The article studies ideological and methodical preconditions for neurosis development in course of the educational process. Preventative, corrective, axiological aspects of the ideological and methodical preconditions of neurosis development are studied as a part of an intellectual (cognitive) and motivating value components of the health preserving competence of a Physical Education teacher. The article forms a temporal-ontological and methodological health preserving principles of a child's sustainable development, which are aimed at preserving his or her resources in correlation and accordance with his or her development in conditions of an educational process. The aim of application of the aforementioned principles is also health preservation and temporal ontology of a child as well as neurosis and stress prevention. Taking into consideration the statistical significance of neuroses and preneurotic conditions and their systemic and destructive influence on the educational process, on pupils' health and behavior, including the risk of suicide, development of drug and alcohol addiction, suspended negative influence on creativity and demographics, we believe that it is necessary to form a new health preserving sphere in pedagogical theory and practice, which we present as pedagogical neurosology. Pedagogical neurosology may be applied while developing educational strategies, preparation of school curricula, as well as during classes and extracurricular activities. Physical education tools may serve as an educational basis for prevention and correction neuroses and preneurotic conditions. In order to do this we should actualize the spiritual potential of physical education traditions as well as to integratively apply the psychological, narrative, archetypical, geopsychological, artistic approaches and the elements of theatric and landscape pedagogics and psychogeography. In accordance with the knightly ideology of responsibility, honour and dignity as well as with Ukrainian chordocentric traditions, certain elements of the knightly value system, which are also aimed at forming the aristocratic and humanistic qualities and developing patriotism, may be used for neurosis prevention among boys.